

Skytillen

Medlemsblad for Romerike Historielag

Nr. 4 - 2019 37. årgang

Olivia og Torvald med sønnen Torger foran storgangtrappa på Fyhrhagen i Nes, ca. 1905.

Se artikkel s. 3

HISTORIELAGETS HUS
Besøksadr: Vestvollveien 54
som er sidebygningen på
Skedsmo prestegård
ved Skedsmo kirke

ÅPNINGSTIDER
BIBLIOTEK OG KONTOR
hver torsdag kl 12.00-18.30
15/5-15/8: kl 10.00-15.00

POSTADRESSE
Romerike Historielag,
Postboks 175
2021 Skedsmokorset
Bankkonto: 1321.62.49857

E-POST: rohist@online.no
TELEFON: 63 87 88 90

HJEMMESIDE
<http://www.historielag.no/>
Gå inn på hjemmesiden vår, der
finner du mye interessant stoff.

TRYKKERI
Trykkpartner AS, Oslo
Trykket i 3600 eksemplarer

REDAKSJONEN:

Grete Andersen
(skytilen@gmail.com)

Gunnar Gravdal Nerhus
(g-g-ner@online.no)

Frank Erik Solli
(frank.erik.solli@outlook.com)

Aud Siri Hønsen Huseby
(aud.siri.huseby@wj.no)

Send oss gjerne stoff til
adressen skytilen@gmail.com.
Kanskje kommer det med
i neste nummer eller på
hjemmesiden vår.

Stoff-frist til Skytilen
nr. 1-2020: 1.4.2020

Fra farfar Torvalds tid

av Torstein Fyhri

Fyhrihager'n og Gamle-Tveithauger'n i Nes

Begge født og døpt med noen ukers mellomrom, samme år - høsten 1857. Hvor dåpen fant sted, står det det intet om i ministerialboka. Diderik H. Brochmann var nettopp tilsatt som sokneprest i Nes. Nes kirke var brent ned i 1854. Den nye kirka sto ferdig først seinhøstes i 1860. Årnes måtte vente enda 18 år før ei kirke var på plass.

Ingen av dem var født som odelsgutter, men de endte opp som bønder på himgarden på et vis begge to. Kristian Tvet-haug var sønn av Hans Tvet-haug/Hans Sørenius Olsen (1816 -81) og Karen Dorthea Arnesdatter Auli (1821 -1902). Faren Hans var blitt enkemann i 1850 og satt igjen med 3 mindreårige barn. Han ble gift på nytt med Karen Auli og fikk ytterligere 6 barn med henne.

Kristian (f. 1857) var den 6. i søskenflokk (5 gutter og 4 jenter), men det ble han som overtok garden etter fa-rens død. Det vil si begge gar-dene. Med i boet fulgte også Fjuk, som ligger rett over på østsida av elva. Således dis-ponerte han et betydelig areal med ravinelandskap på begge sider av Glomma. Nåja, elva

Torvald og Kristian Tvet-haug Bildet tatt på Tveithaug i 1944. Farfar Torvald (til v.) med egensydde skinnstøvler. Disse støvla overtok min far og brukte når han opptrådte « i puss» - til min irritasjon. Han kunne vel skaffe seg vanlige sko som andre folk!

gnog visstnok litt på eiendommen etter som historia forteller. Fjuk solgte han unna i 1884 for 5500 kroner. Å ro over elva for å stelle dyra ble for strevsomt. Kristian var tydeligvis en drivende bonde og fikk også kjøpt nabogarden Bøler i 1881. Der kom det opp nytt fjøs og stall i 1920. Kristian ble gift med Emma Karoline Lauritsdatter Folberg (1858 – 1919). De fikk 5 barn sammen.

Torvald ble født på nabogarden Nordgarden Fyri, på andre sida av Tamburevja, samme år - i 1857. Som sønn av Tosten Torgersen (1806 – 66) og Dorte Amundsdatter Sæter (1827 – 95) fra Odalen. Torvald var nr. 4 i søskenflokket av i alt 6. Det lå nok ikke i kortene at han skulle bli bonde på slektsgården. Faren, Tosten, døde da Torvald var 9 år gammel. Eldstebroren Anton overtar den gamle slektsgården Nordre Fyhri. Ikke noen storgard, men den hadde gått i arv fra far til sønn eller datter gjennom mange generasjoner.

Garden ser ut til å være i god drift etter datidas forhold etter opptegnelser som er gjort samme år som Tosten dør vel 60 år gammel, 20. mai 1866. Da er Torvald 9 år gammel, og skolegutt i rodestua på Røtnes.

Hamskifte i skolen

I 1860 kom det en lov som sa at det nå skulle være fastskoler i kretser hvor minst 30 barn kunne komme til skolen. I tillegg skulle skolene nå ha klas-sedeling. Nå skulle ikke barna bare gis sann kristelig opplæring, men også få kunnskap som ville hjelpe dem å bli gode statsborgere. I 1863 kom P.A. Jensens Læsebog for Folkeskolen og Hjemmet. Ei lesebok som side om side med religiøse tekster også inneholdt norske folkeventyr. Dette ble det bråk av, men boka gikk tross alt sin seiersgang over landet. Om denne pedagogiske nyvinninga kom Torvald og Kristian til gode? Det tok nok noen år til før ei slik lesebok fikk innpass i Nes-skolen.

Deres skoledag begynte da den kjente «Paggen» ennå huserte i Nes. Men han underviste nok ikke i rodestua på Rotnes. Dit var det et stykke å gå, særlig for Torvald som til 14 - 15 års alderen bodde på Nordgarden Fyri – den «ytterste» garden i skolekretsen. Etter gamle kart å dømme trasket han over bakkene til Bøler der Kristian kom opp fra Tveithaug, deretter sammen på vegen til skolen. Det var sikkert enda flere i følget. Kristian hadde en ett år eldre bror, Edon Martin og Torvald en som var to år eldre, Martin Edon (!). (Begge disse to emigrerte siden til Amerika). Denne rodestua blir seinere flyttet til Årnes hvor den gjenoppstår som Råholtgården.

Det skjer da noe i bygda

Mens småguttene Torvald og Kristian trasker omkring på Fyri og Tveithaug som sorgløse 3-åringer (får vi håpe), trasker Åsmund Olavsson Vinje gjennom Sør-Norge på sin veg til Nidaros i juni 1860 for å dekke Karl XV kroning. Skribenten tar toget til Eidsvoll, så til fots gjennom Odalen til Kongsvinger. Ingen Ferdaminner fra Nes!

I femårsalderen opplevde de at Kongsvingerbanen ble satt i drift. Som voksne var de sikkert også til stede ved åpninga av Årnesbrua i 1909.

Med «nyvegen» fram til Hvam ble turen til Årnesbyen mulig uten roing og styr. Skjønt noen by var det alldeles ikke på den tid. Bare ei husklynge med en liten jernbanestasjon. Vormsund var bygdesenteret enn så lenge.

Langs Kongsvingervegen var kommet opp ei skarve bru over Uvesundet allerede i 1844. Vormsundbrua sto ferdig i 1859. Med flere nye bruer og bedre veger «overalt» i bygda ble det enklere og sikrere å ta seg fram. Men fremdeles var det mange som kjørte eller gikk byvegen. Det var «billigere». Torvald kjørte i alle fall med hest til Kristiania rundt 1890, som fortalt av en ung nevø som var med på turen. Den gang hvilte de ved den store eika i Gjelleråsen, han krøp inn i denne. Over Gjelleråsen var det viktig å kjøre i følge med noen, siden det var utrygt for landevegsrøvere der.

Mora Dorte ble sittende igjen med flere uforsørgede barn da Tosten gikk bort, og hun giftet seg igjen med naboen på Fyhrihagen, Arne Kristiansen Sorknes, i 1870. Etter bygdeboka å dømme var Fyhrihagen nærmest et bureisingsbruk på den tida. En eiendom bestående av noe dyrka mark samt skogsmark skilt ut fra en av Fyrigardene i begynnelsen av 1860-årene.

Torvald reiste etter hvert til Kristiania og begynte i skomakerlære. Etter noen år i storbyen vendte han imidlertid hjem til Nes og tok over Fyhrihagen etter sin stefar i 1879.

Et søk i kirkebøkene viser at Torvald var gift 2 ganger og Kristian var forlover begge ganger. Torvald ble gift med Anne Olsdatter Pålstua 13.11.1889. Anne døde 9.9.1891. Han ble så gift igjen med Olivia Olsdatter Bjørkerud (Rotneseie) 5.7.1897. Hun er 10 år yngre enn Torvald (1867 – 1940) Det er to voksne, og et staselig par etter bilder å dømme, som setter bo sammen. I 1902 ser deres eneste barn, Torger Johannes (min far), dagens lys. Torvald sto på og klarte etter hvert å bygge opp gården med nydyrking og gode hus, deriblant våningshus, stabbur samt to låver med fjøs kom opp i hans tid. Ikke utenkelig at han skjøtte på med litt skomakerjobbing også de første åra.

Mjølking og dyrestell var kvinnefolkarbeid i den tida

Før brua kom i 1909 ble mjølka rodd over elva fra vestsida. Meierihistoria forteller om et rolag fra Fyri i den tida isen ikke bar. Rimeligvis var Tveit-haug med i dette transportlaget.

Utvandring

I perioden 1855 til 1865 minket folketallet i Nes fra 9317 til 8296. I 1890 var det sunket ytterligere til 7 824. Folk flyttet dit var arbeid å få, og drømmen om Amerika greip om seg ganske raskt.

Da borgerkrigen i Amerika var slutt i 1865, skjøt emigrasjonen raskt fart. I perioden 1867 til -76 ble det registrert 869 personer som utvandret fra Nes.

Torvalds storebror Anton fant seg ikke til rette som gardbruker. Det var dårlige tider og drømmen om et bedre liv i Amerika vokste med den økende strømmen av utvandrere. Han solgte garden etter få år og dro til Amerika i 1871 sammen med ei søster. Noe seinere fulgte en bror og nok ei søster over dammen.

I sitt nye ekteskap satte Dorte til verden et par sønner til, hvorav en vokste opp. Han dro også til Amerika. Av Dortes barn dro altså 5 til Amerika i tur og orden. Bare Torvald og den eldste søstera Andrine Sofie ble igjen i gamlelandet. Andrine var 10 år eldre enn Torvald, og godt gift på sin kant, så det endte med at da Dorte Marie døde 70 år gammel i 1895, bodde bare 2 av alle de 9 barna hun fødte i Norge.

Hamskifte i jordbruket

Småguttene vokste opp under det store hamskiftet. Det gamle jordbruket var nå inne i en hard omstillingsprosess, bort fra selvforsyning og over i salgs-jordbruket.

Foreldregenerasjonen hadde opplevd vanskelige tider med flere uår og misvekst. Det var riktignok en periode med framgang på begynnelsen av 1850. Kornprisene gikk opp. Kriger og uroligheter ute i verden hadde styrket jordbrukets stilling her til lands for ei stakket stund.

I 1852 ble Kongeriget Norges Hypotekbank opprettet. Bankens kunder de første åra var i første rekke ”de lavere klasser av eiendomsbesittere”.....

Utover i 1860-åra fulgte imidlertid det ene dårlige år etter det andre, med både regn og tørke. (1866 gikk et veldig jordskred på Søndre Ullershov.)

Næsbuen med sin stive Ryg, Sælger sin Havre og æder sit Byg.

- Skal Wergeland ha sagt.

På den tida guttene så dagens lys ble det sådd 4 ganger så mye havre som av alle andre kornslag til sammen på Romerike. Havre var ikke så utsatt for konkurranse fra billig import. Poteter ga imidlertid dobbelt så stor næringsverdi av et jordstykke som ei kornavling. Dessuten var det lov å brenne sprit av poteter i noen tiår fram til 1848.

Etter ei tid i medvind, ble det igjen dårligere for jordbruket. Importen av korn tok seg opp igjen da Krimkrigen var over i 1856. Utover i 1860-åra opplevde man flere dårlige år, både værmessig og økonomisk. Det var nye tider og nye krav. Februk ble det nye satsingsområdet etter hvert.

Det var sikkert mjølkeproduksjon både på Tveithaug og i Fyhrihagen. Årnes meieri var i alle fall i drift i 1879. Mjølka ble rodd over Glomma fra gardene på vestsida. Overfarten var organisert i rolag. Nå var mjølkestellet kvinnfolkarbeid på den tida, mens kara sto for utearbeidet og innhøstinga. Kvinnfolka var vel med der også i «ledige» stunder!

Ei budeie som tjente på Fyhrihagen forteller at hun bar 10-liters mjølkepann med åk den lange vegen ned til elva i 1908-09.

Mekanisering av landbruket var kun i sin spedeste begynnelse

Enkle ploger og harver var i bruk. Ljåen ble brukt både i åker og eng. Treskinga ble gjort med sliul. Det var registrert en treskemaskin i nabolaget, på Østre Rotnes i 1849. Såinga ble gjort for hånd. Radsåmaskinen dukket opp for alvor først etter århundredskiftet. Det var heller ikke så vanlig å ta vare på husdyrgjødsel fra gammelt av. Den ble ofte bare liggende å flyte rundt husa år etter år. Men så kom endringene. Gjødelskjellere og enkle kummer dukket opp etter hvert - og sannelig, med jernbanen begynte det å komme latrinegjødelse fra Oslo, ble blandet med tørr jord og kalk til såkalt pudrett. Men for Torvald og Kristian ble det neppe noe slik gjødelse. Det var lang veg til jernbanestasjon. Å ro dritten over elva var nok ikke regningsvarende!

Men de unge bønder som startet opp i siste halvdel av århundret, opplevde raskt en mengde nye tekniske løsninger.

I 1882 kom det også en skattereform som tilsa at skatten skulle beregnes av inntekta. Da ble de på et vis kvitt den evindelige matrikkelskylda (eiendomsskatten) da.

Det ble også større satsting på februk, som igjen skapte behov for høy. Kunstig eng bredde om seg. Lukte grøfter ble mer og mer tatt i bruk. Det ble lagt ned rager av ungrtrær med bar over. Teglsteinsrøra kom også utover 1860-åra. Svenske arbeidsgjenger dukket opp i distriktet etter hvert, og disse ble satt til grøftegraving og nyrydding - rothugging.

Ved sida av gjødsling av jorda ble også leirkjøring på myrjord tatt i bruk.. Torvald brøt opp mye myrjord som ble leirkjørt, som man sa. Det fantes et par «leirhøl» på Fyhrihagen i min oppvekst, samt diplomer på veggen som bekreftet oppdyrkinga.

Men uansett teknisk utvikling og modernisering, hesten var og ble råden- de som trekk-kraft både på Fyhrihagen, Tveithaug og Bøler så lenge Torvald og Kristian styrte drifta, ja, faktisk i noen årtier etterpå også. De som tok over etter gamlekara var heller ikke så motorinteresserte.

Tilleggsopplysninger

Små avlinger på Ø.Romerike fra 1806

1811 - Kornmagasin blir besluttet opprettet. Ferdig på V.Røtnes i 1812.

1816 - lovlig å brenne brennevin.

1814 – gode avlinger

1820 - God årsvekst - (Private banker)

Først i 1840 kom et år med gode avlinger.

1846 - Nytt misvekstår.

1849 - dysenteri og tyfus herjer i om høsten. Stor barnedødlighet. Av 109 dødsfall i Nes prestegjeld er 12 barn under ett år.

1854 - Nes hovedkirke brenner ned 16.juni.

Farfar Torvald står altså oppført i kirkeboka som Tharald Marius født 12.oktober 1857, døpt 15. november samme år. Vi hørte ham alltid omtalt og beskrevet som Torvald eller Fyhrihagar'n. Christian Hansen født 2. desember, døpt 19. desember 1857.

Kilder:

Bygdehistorie – Nes på Romerike

Årbok XXII 2009 – Jordbruket på Romerike av Tom J. Bauer

Kirkebøker

Meieria i bygdesamfunnet – av Torleiv Rimstad

Riksantikvarens unike gave til Strømmen av Steinar Bunæs, Skedsmo historielag

Fra åpningen av det første foredraget av Sigbjørn Strømmen. Lokalets vegger er dekket av tegninger av de mange fine hus som ble levert fra fabrikkens. Foto Svein O. Arnesen.

Historien rundt Strømmen Trævarefabrik slutter ikke å overraske. Midt under forberedelsene til hundreårsmarkeringen for katastrofebrannen fikk det inn storslagne meldinger fra Riksantikvaren.

Brannen i 1919

Det er vel ikke så vanlig å feire jubileum for en ildebrann, men det var likevel gode grunner som talte for å stanse opp ved 100-årsminnet for fabrikkbrannen i Strømmen 28. mai 1919. Brannen var ødeleggende for selve fabrikkbygningen, men det voldsomme gnistregnet førte til at også nærliggende bebyggelse ble sterkt berørt. Verst var det at gården Stalsberg Søndre mistet både våningshus og driftsbygning. Også den nesten ferdige bygningen til Sagdalen skole var truet, men den ble så vidt reddet etter stor innsats fra militære og frivillige mannskaper.

Fabrikkens sto da på høyden av sin æra, den leverte hus til alle verdensdelene. Produksjonslokalene var i årene før utvidet i høyt tempo, to av bygningsene var sågar forlenget i form av en brukonstruksjon over Sagelva. Vi lar

imidlertid brannhistorien ligge i denne omgang, det er av større interesse å se på Riksantikvarens melding på sine hjemmesider våren 2019.

Skjebnen for fabrikkens tegningsarkiv etter brannen i 1919 og konkursen i 1929 var lenge et åpent spørsmål, men det er nå kommet for en dag at størstedelen av tegningene har blitt tatt hånd om, selv om lagringen kanskje ikke har vært optimal. Riksantikvaren forteller at de nå har tatt i bruk ny teknologi, og dermed har de klart å sørge for at det alt vesentlige av tegningsmaterialet er digitalisert og sikret. På www.riksantikvaren.no skriver de det slik:

En husleverandør med verdensry

Tegningene fra Strømmen Trævarefabrik er en helt unik og bortimot komplett samling tegninger fra den tidligste produksjonen av ferdighus i Norge. Fabrikken ble rammet av brann i 1919. Brannen tok med seg mye av arkivmaterialet, men noen protokoller, noe korrespondanse og en stor del av tegningsmaterialet ble reddet.

Med rundt 1000 bygningsprosjekter representerer bygningene fra Strømmen Trævarefabrik et bredt spekter av trehusarkitektur fra perioden der bygninger i sveitserstil, dragestil, jugendstil og nyklassisisme hadde sin storhetstid.

Riksantikvaren omtaler i fortsettelsen de fleste av fabrikkens leveranseområder – både når det gjelder geografisk utbredelse og varianter av bygningstyper. Artikkelen har et meget sterkt avslutningsavsnitt:

Epilog

Riksantikvaren er svært glad for at dette unike tegningsmaterialet fra Strømmen Trævarefabrik nå er ferdig registrert og digitalisert. For noen av tegningene har det hastet med konservering og digitalisering. Disse tegningene har vært utsatt for langvarig bruk og lagring som har tæret på materialet.

Det er en stor gevinst for Riksantikvarens arkiv at alt Strømmenmaterialet er tilgjengelig for kulturminneforvaltningen, for praktisk bygningsvern, lokalhistorikere og forskning.

Fortid – å tilegne seg kunnskap og søke å forstå fortiden ved hjelp av eksisterende dokumentasjon, litteratur og arkivmateriale.

Etter hvert kom det for dagen at Riksantikvaren i denne prosessen har digitalisert svimlende 36.000 blader av fabrikkens tegningsarkiv. Foreningen Trevar'ns Venner tok da kontakt om et mulig samarbeid rundt publisering av

Eksempler på Riksantikvarens postere om Strømmen Trævarefabrik

materiallet. Ikke lenge etter var samarbeidsavtalen på plass, og i slutten av mai ble Trevaredagene 2019 arrangert i det nyrestaurerte Trevarelokalet på Strømmen. Arrangementet gikk over tre kvelder, der 17 av Riksantikvarens tegninger i glass og ramme hang til beskuelse på veggene i lokalet. I tillegg var det hver av kveldene foredrag om ulike temaer: Mandag snakket Sigbjørn Strømmen om bygnings- og stilhistorie. Tirsdag 28. mai var hundreårsdagen for brannen, og Steinar Bunæs orienterte da om fabrikkens virke før og etter brannen. Onsdagen var det Riksantikvarens Susanna Thommessens tur til å presentere det omfattende arbeidet som var gjort med tegningsarkivet.

Mer enn hundre interesserte var innom i løpet av disse dagene, noe både Riksantikvaren og Trevar'ns Venner sa seg godt fornøyd med. Utstillingen vil pryde Trevar'ns vegger et godt stykke utover høsten – noen av dem kanskje lenger.

Aktuelle lenker:

*<https://www.riksantikvaren.no/Aktuelt/Nettutstillinger> –

En husleverandør med verdensry – Strømmen Trævarefabrik 1884-1929

*<https://kulturminnebilder.ra.no/fotoweb/archives/5017-Aktuelt/>

Ruth Maier - en jødisk flyktning i Lillestrøm *av Vigdis Solheim*

Norges Anne Frank

Ruth Maier kalles ofte Norges Anne Frank fordi hun skrev dagbøker, som er bevart, fra 12-års alderen til et par uker før sin død i Auschwitz. Hennes nære venninne, dikteren Gunvor Hofmo, tok vare på flere av disse, men først i 2007 ble utdrag publisert i bokform, av Jan Erik Vold. Det er også bevart brev som Ruth sendte til sin søster i England. Det er dette materialet som gir oss innsikt i Ruth Maiers liv og skjebne.

Fra Wien til Lillestrøm

Ruth Maier kom fra en velstående, velutdannet østerriksk/jødisk familie, bosatt i Wien. På det tidspunktet da Hitler innlemmet Østerrike i sitt rike og nazistenes herjinger startet i landet, besto den nærmeste familien av Ruth, hennes yngre søster Judith, deres mor og mormor. Judith ble sendt til en vertsfamilie i England som barneflyktning, mens 18-årige Ruth var for gammel.

Før faren døde av sykdom, hadde han gjennom sin posisjon som generalsekretær i Den internasjonale post- og telegrafunion, truffet telegrafbetjent Arne Strøm fra Lillestrøm på et internasjonalt møte. Ruth fikk norsk oppholdstillatelse med Arne Strøm som sin vert og garant. Den 31. januar 1939 ble hun møtt på Oslo Østbanestasjon av Strøm, han kone Dagmar og deres 7 år gamle datter. Familien bodde i Telegrafbygningen, på hjørnet av Storgata og Voldgata i Lillestrøm, i andre etasje over Telegrafverket der Strøm jobbet. Ut fra en skisse av utsikten til rommet, som Ruth sendte til søsteren, kan vi si temmelig nøyaktig hvor i bygningen hun hadde rommet sitt.

Tilbake i Wien var mor og mormor, som Ruth uroer seg for, inntil de også fikk innreise til England. Drømmen om gjenforening med familien, enten i England eller Amerika, går igjen i Ruths notater og brev.

En begavet ung dame

I Wien var Ruth en skoleflink gymnasiast, og hun var opptatt av å kunne fortsette skolegangen og få en utdanning. Hun lærte brukbart norsk på noen få måneder, fikk hospitere på Akers kommunalgymnasium før sommeren og

gikk på Deichmanske Bibliotek i fritimene. Allerede i august 1939 ble hun antatt som elev ved Frogner skole i Oslo, latinlinjen og tok norsk artium – nynorsk inkludert – i løpet av det første året i Norge. Samtidig rakk hun å gi tysktimer for å tjene penger, gå på Universitetsbiblioteket etter skoletid å begynne på en sosialistisk aftensskole.

Ellers omfattet interessene hennes spesielt kunst, kultur og politikk. Hamsuns *Sult* leste hun på norsk etter et par måneder. Hun tegnet og malte, i brevene til søsteren la hun ofte med små skisser, og det er bevart noen få akvareller etter henne. Naturlig nok la hun for dagen et politisk engasjement, fulgte utvikling av krigen nøye, og meldte seg inn i Arbeidernes Ungdomsfylking i Oslo.

Tankene kretset ofte om framtida, også når det gjaldt hva hun skulle utdanne seg til. I mellomtiden ville hun være til nytte og klare seg selv.

Valgte å bli i Norge – inntil videre

I brevene til søsteren ba hun om familiens råd og viste tydelig hvor vanskelig valget var for henne, skulle hun bli i Norge og få sin artium eller skulle hun reise til England, eventuelt Amerika? Selv om hun i utgangspunktet også hadde visum til England, valgte hun altså – under sterk tvil - å bli her. Det virker ikke som tanken på at Norge også skulle bli okkupert er med i dette vanskelige valget.

Den 9. april ble Ruth vekket av fru Strøm som ropte «Ruth, flyalarm, på ramme alvor...Ned i kjelleren! Bombefly!». Hun beskriver hvordan de sammen med naboene opplever skrekken. «Kvinnene kryper sammen i alle hjørner. Mange gråter...Jeg klemmer Edlas hånd når bombene braker der ute....Når mitraljøser og bomber braker, er det forferdelig. Plutselig går lyset...og fru G. skriker høyt: Tenk om det er vår siste stund.»

På sin 18-årsdag hadde Ruth opplevd Krystallnatten i Wien. Dagen etter bombingene skriver hun: «Nå sitter jeg her igjen. Ett år er gått siden jeg med gravalvorlig ansikt satt ved skrivebordet mitt og skrev: «Dette er de frykteligste dage jeg noensinne har opplevd!» Og så nå igjen. Ingen forskjell. Jeg er alene. Det er det hele...det er mye...Tyskerne er over meg igjen!».

Evakuert

Oppe fra kjelleren igjen så hun ut av vinduet «hvordan menneskene strømmer ut av kjellerne, stimler sammen på gatene, med barnevogner, ulltepper og spedbarn. Folk kreker seg avgårde på lastebiler, sykler, hestekjerrer, i drosjer og i privatbiler. Sånn som jeg har sett det på film: finske, polske,

En lesende Ruth Maier.

albanske, kinesiske flytninger – vakrere uttrykt: evakuerte. Det er så enkelt og så trist: Med ulltepper og sølvtøy og et barn på armen «evakuerer» man. Rømmer man fra bombene.

Ruth og familien Strøm pakket også koffertene og kjørte bil til en gård på Seterstøa, mellom Årnes og Skarnes. Derfra forteller hun om «Hvordan jeg så tyskerne på nært hold for første gang.....På den sølete, oppgatte landeveien bare adskilt av en skigard sto tyske soldater i grå uniformer. Ansiktene er harde, «tyske» innbiller jeg meg. De har håndgranater hengende i blikkboks rundt halsen. De snakker...da kjenner jeg hvor mye jeg hater dem. De sier «Zurück!» «Das geht nichth.» Og nettopp fordi jeg i alt mitt raseri må spisse ørene for å høre dem snakke tysk, nettopp derfor hater jeg dem.»

Hun undres over at nordmenn kan synes synd på tyske soldater. «Bonden sitter ved radioen...Alltid har han en nyhet å komme med, alltid et håp på lager og hjertet hans er ikke hardt. Idet de to tyskerne raser av sted [på motorsykler] på veien, sier han: Jeg syns synd på dem...små, kjekke gutter er de... dem kommer itte tilbake...deroppe ligger finnene og nordmenna...dem blir skutt...Så utspinner det seg en diskusjon der jeg prøver å overbevise ham om at det er idiotisk å si at det er «synd på tyskerne».

Møte med tyske og østerrikske soldater i Lillestrøms gater

Tilbake fra Seterstøa var det vanskelig for Ruth å oppleve soldater fra hennes eget hjemland i Lillestrøms gater. I mai 1940 skriver hun: «Her på Lillestrøm er det mange østerrikske soldater. De har edelweiss i luene. De snakker mykt. En av dem stanser opp foran en søt unge i barnevogn. Han sier «Murzl». Stemmen hans er mild. Jeg tenker: «Kanskje han har et barn hjemme...» Så griper han ned i veska, gir ungen en karamell og sier «Zuckerl!» Moren ler...

Det står to soldater inne i en kolonialbutikk, den ene er ung...med glade øyne. Han kjøper øl og når han ved disken ikke forstår hvor mange flasker han vil ha, sier han «zwei»....Da hører jeg han er fra Østerrike.

Mange er innkvartert på Middelskolen rett over gaten. De sparker ball... de henger underbuksene til tørk i solen...det hender de synger, spiller trekkspill....»Muss i denn, muss i denn...» Arbeidsløse mannfolk står ved gjerdet og glaner.»

«Det står en på postkontoret. Han er stor, har giftering. En bonde fra Niederösterreich, tenker jeg. Han kjøper frimerker...Merkelig. I beltet har han revolver. I morgen drar han av sted for å drepe nordmenn som forsvarer sitt fedreland – i dag kjøper han en frimerkeserie og kleber dem inn i et album.» Et par måneder seinere skriver hun: «Lillestrøm er ikke til å holde ut lenger. På alle bauger og kanter støter man på tyske soldater. Alltid like selvbevisste blunker de til de ungen pikene, alltid like betatt av uniformene smiler pikene tilbake. Det gjør så vondt.»

En litt annen tone er det her, året etter:

«Også de tyske soldatene har dype stemmer når de går sammen med piker, som langsomt får en værkveld til å tindre. Når hendene deres ber om kjærlighet er de tyske soldatene ikke mordere, de er guttunger som står i strålende nakenhet og smiler uskyldig. Og pikene smiler også skamløst, drømmende. Aldri noen gang har det vært så tydelig som nå, det å være menneske.»

Jobb – og arbeidstjeneste

Helt siden Ruth kom til landet, har hun gitt uttrykk for at det er viktig for henne å ha noe å gjøre, å gjøre nytte for seg. I juli 1940 - etter fullført artium - får hun jobb på en gård som heter Nyland i nærheten av Lillestrøm. «Jeg er så glad inni meg, blir ikke det minste vemodig ved tanken på at jeg skal skilles fra Lillestrøm...Jeg er glad fordi jeg skal arbeide og at jeg om kvelden skal være sliten etter dagens dont.»

Så lenge varte nok ikke dette gårdsarbeidet, for allerede seint på høsten 1940

har hun søkt seg til den frivillige arbeidstjenesten for kvinner, som nettopp var etablert. Norske kvinner over 14 ½ år ble oppfordret til å melde seg til arbeid for bøndene som trengte hjelp for å øke matforsyningene. Ruth var på minst tre slike leire, i Svartskog, på Biri og på Tau i Ryfylke. Og på disse leirene møter Ruth venner hun er på bølgelengde med.

I den siste bevarte dagboken, påskrevet «Ruth Maier Tagebuch 1941,1942» er hun i arbeidstjenesten på Feiring gård på Biristrand – og har der truffet den vordende lyrikeren Gunvor Hofmo som hun får et spesielt nært forhold til. De to «kamperte sammen i to år på reiser og ulike jobber rundt om i landet».

Innleggelse i Ullevål sykehus – og videre til en ny tjeneste via Lillestrøm

I halvannen måned på senvinteren 1941 er Ruth Maier innlagt på VI. avdeling ved Ullevål sykehus i Oslo. Hun har selv søkt psykiatrisk hjelp, etter et nervesammenbrudd i arbeidsleiren... Deretter tilbrakte hun påsken i Enebakk, hos familien til Strøms hushjelp Edla, før hun og Gunvor Hofmo reiser ut på ny tjeneste, denne gangen til Tau i Ryfylke. Der ble Ruth trakassert som jødinne, og sammen med Gunvor forlot hun leiren. Sommerstid drar de sammen med flere venninner på en kombinert haike- og fottur opp Gudbrandsdalen. De ender opp med jobb i nærheten av Trondheim, og hun er veldig fornøyd med å bo sammen med Gunvor på et lite værelse, tjene penger og være selvstendige.» I oktober flyttet Ruth tilbake til familien Strøm i Lillestrøm, men hun trives ikke her lenger. Hun begynner på handelsskole i Oslo og lærer maskinskriving og stenografi for oppsparte penger.

Står modell – og maler selv

Utpå høsten tjener Ruth penger ved å stå modell for flere malere i Oslo. Hun synes at «Det er ganske interessant å stå modell. Man kommer i kontakt med såkalte kunstnere. Lærer av det.» Og hun pleier «en liten uskyldig drøm: det å bli malerinne.» På våren året etter forteller hun at hun også sto modell for Gustav Vigeland som «arbeider på en kvinnefigur til sin omstridte bro i Frognerparken.» Skulpturen heter «Ovrrasket».

Registrering av jøder i Norge

«Alle jødene i Norge fikk tidlig i 1942 tilsendt et spørreskjema fra politiet som de måtte fylle ut i tre eksemplarer. Ruth Maiers skjema, utfylt på skrivemaskin 4. mars 1942, er stilet til Romerike politimyndighet.»

Oslo havn i november 1942 med fangeskipet Donau, som Ruth ble ført ombord i og deportert til Auschwitz.

Arrestert og deportert

På høsten -42 hadde Ruth endelig fått et eget sted å bo, på et hospits for unge kvinner ved Sankthanshaugen i Oslo. Hun forsørget seg selv og har begynt på Kunst- og Håndverksskolen. Terboven har skrevet til pensjonatet for å få vite hvem som bor der, og Ruth fryktet å bli kastet ut. I dagboken skriver hun om razziaen 25. oktober da mannlige jøder over hele landet blir arrestert. Den siste gangen hun skriver i denne dagboken er 12. november. Den 26. november blir hun brutalt arrestert, slept inn i en drosje av to norske politimenn, kjørt til Oslo havn og ført om bord på fangeskipet «Donau». Den 1. desember 1942 døde hun i Auschwitz, 22 år gammel.

Til nå lite kjent i ettertidens Lillestrøm

Hun ble kanskje raskt en kjent skikkelse i bybildet, i hvert fall skriver hun et par måneder etter ankomsten at «Jeg tror at hele Lillestrøm allerede kjenner meg. I hvert fall glør de på meg når jeg går over gaten.» Men om lillestrømlingene den gangen visste hvem hun var, har Ruth Maier og hennes skjebne vært overraskende lite kjent blant dagens innbyggere.

Kanskje noe av forklaringen på dette ligger i at hun med sine spesielle ønsker, ambisjoner og interesser tidlig søkte mot Oslo og en pendlertilværelse. Daglig tok hun lokaltoget til og fra Oslo, først for å gå på skole, benytte bibliotekene og for å møte andre i et ungt politisk miljø, seinere for å jobbe. Det ser ut som om hun hadde lite av sitt sosiale liv i Lillestrøm, selv om hun flyktig nevner navn på et par yngre jenter. Fra 1941 og framover var hun i stor grad fraværende i måneder av gangen, i den frivillige arbeidstjenesten.

Minneplakett

Lillestrøm Kunstsenter og kunstneren Liv Kristin Holmberg løftet henne imidlertid fram fra glemselen da de tok initiativ til utstillingen *Truth is flexible* og historien om Ruth Maier. De inviterte oss i Lillestrøm Historielag til et samarbeid, og i februar i år avduket vi en minneplakett for Ruth Maier på Telegrafbygningen i Storgata i Lillestrøm.

Ruth Maiers gate

I forbindelse med den kommende kommunesammenslåingen, skifter en rekke veier og gater navn i nye Lillestrøm kommune. Nå vil Ruth Maier få eget gatenavn i en planlagt prestisjebydel i Lillestrøm, der Strandveien må vike for Ruth Maiers gate.

Kilde:

Jan Erik Vold: Ruth Maiers dagbok. En jødisk flyktning i Norge. Gyldendal

Minneplaketten som ble avduket i februar 2019, plassert på Telegrafbygningen i Lillestrøm der Ruth bodde i sin tid.

Rassia ved Gardermoen 13. oktober 1944

av Dag Langaard

På 1980-90 tallet skrev min far Holger Langaard (1922-2003) ned noen historier fra sin oppvekst i Hurdal. Her er en historie fra krigens dager:

Holger forteller:

Jeg kjørte på den tiden godsroute sammen med min far mellom Hurdal og Oslo. Det var lange dager. Vi startet fra Hurdal før kl 0500 når det foregikk skyting i Steinsgård for da ble veien stengt av tyskerne i Sandsnesseteren.

Denne dagen var det ikke skyting, men vi var nok tidlig ute allikevel. Alt gikk som normalt til Nordmokorset. Der ble vi stoppet av tyske soldater som foretok en grundig kontroll av bil, last og oss. Vi ble klarert for å kjøre videre – og regnet med at det var det. Imidlertid – halvveis til Moreppen var det en ny veisperring og kontroll. Dette var merkelig og uvanlig. Hva sto på? Men vi ble enda en gang sluppet videre.

Da vi kom til Bedehuset i Moreppen var det definitivt slutt. ”Hendene i været” – kroppsvisitasjon og kontroll. Det sto også en del andre sivile nordmenn der som også ble holdt igjen. De var plukket opp langs veien på vei til sine daglige gjøremål. Noen flere biler kom også. Blant annet en drosje fra Hurdal med en pasient som skulle på sykehuset. Sjøføren som jeg kjente viste at jeg snakket tysk, så han ba meg prøve å utvirke at han kunne få kjøre videre med pasienten. Etter litt fram og tilbake, skrev tyskeren en passerseddel, som viste seg ikke å holde i neste kontroll ved Sør-Gardermoen. Der ble de stående i timevis, for til slutt å bli sendt hjem igjen.

Etter 2-3 timer ble jeg og far min beordret til å sette oss i lastebilen og følge etter en tysk bil retning Gardermoen. Vi ble ledet rett over startbanen mot søndre hovedport. Så beordret ut av bilen og inn i en betongbunker. Og inn i et tomt rom. Der inne var allerede en mann som var tatt i en annen veikontroll. I døren sto en soldat fra Sicherheits Dienst (SD). Det var et dårlig varsel!

Etter en stund kom en SD-offiser som kroppsvisiterte oss og forhørte oss. I og med at jeg kunne snakke tysk, var han rimelig i metode – alt tatt i betraktning. Han forsvant og så var det å vente. Vi hadde ikke lov å snakke sammen, men vi fikk visket litt når vekten var uoppmerksom. Tiden gikk i

uvishet. Hvorfor var vi tatt med hit? I ene veggen var det noe som lignet en serveringsluke. Det var en skyveluke slik at vi kunne se inn i det andre rommet, som var tomt til å begynne med.

Plutselig ble døra fra korridoren inn til dette rommet revet opp og en eldre mann ført inn av 2-3 SD-vakter. Han ble nokså ublidt dyttet innover til han sto med ansiktet mot veggen og med hendene i været. Det var skrik og kommandorop. Vaktene bar også med en Krag-Jørgensen rifle og noen militære uniformseffekter. Det så ut til å være gamle norske uniformseffekter. Nå oppdaget vaktene at vi kunne se inn og de stengte igjen luka. Fangen holdt seg helt taus. Vi hørte fortsatt skrik og bråk en stund, samt at de tok ladegrep på sine våpen. Kanskje for å skremme?

Snart ble vi satt i fokus igjen, for inn marsjerte noen skummelt utseende sivilister som viste seg å være gestapister. Ny forhørsrunde og kroppsvisitering og nå var tonen lite hyggelig! Etter en stund kom den store overraskelsen – enda en gestapist kom inn - tydeligvis sjefen for gruppen. Han kjente jeg! Da jeg gikk første året på Eidsvoll Landsgymnas delte jeg rom med han i internatet. Jeg hadde hørt at han hadde gått i tyskeres tjeneste – moren var tysk. Jeg tror at han allerede fra 9. april -40 gikk i tysk tjeneste som tolk og kjentmann. Jeg hadde ikke sett eller hørt noe om han siden vi måtte avslutte på gymnaset pga arrestasjonen av lærerne våren 1942. Jeg ble litt paff da han dukket opp her på Gardermoen. Paff ble også han. Han kom bort til meg og sa: ”Du her, Holger. Hva gjør du her?” ”Det skulle jeg også gjerne vite” sa jeg. ”Det må bero på en misforståelse” sa han. ”Det må det absolutt være” svarte jeg.

Mer ble ikke sagt. Han gikk bort til den tyske vakten og snakket med han. Hva som ble sagt kunne jeg ikke høre. Så tok han med seg de andre norske gestapistene og gikk.

Etter ca 2 timer kom en annen tysk SD-soldat og ga beskjed om at jeg og faren min skulle følge med han. Vi gikk ut, fikk ordre om å sette oss i bilen og følge etter han som kjørte tysk militærbil. Ferden gikk ut av Gardermoen mot og forbi Trandum og ned til Dal stasjon. Der fikk vi beskjed om at vi var fri og kunne reise hjem. Det kan ikke være vil om at min romkamerat fra Råholt hadde utvirket vår frigivelse. De hadde ikke noe sak på oss, men ble vel tilfeldig håvet inn for å kanskje finne noe.

Den karen som sto sammen med oss, fikk jeg senere høre satt på Grini resten av krigen.

Vi kjørte opp til Nordmokorset, hvor noen drev og skjærte bord på et lite sagbruk. De kunne fortelle at det hadde reist ”en hel del tyskere mot Hurdal”.

Jeg visste jo at jeg nokså skjødesløst hadde reist fra Langaard om morgenen, uten som vanlig å gjemme radioen ute. Den sto på nattbordet med et teppe over! Ikke mye hjelp med en husransakelse. Kunne vi risikere at tyskerne satt og ventet på oss på Langaard? Vi kjørte til Rustad. Der fortalte de at tyskerne hadde kjørt mot Jeppedalen og videre nordover mot Hurdal. Jeg lånte telefon og ringte hjem. Det hørtes ut til at alt var som normalt. Vi tok sjansen og kjørte hjem. Det tok meg ikke mange minuttene å plassere radioen på sitt vanlige hjemmested. Ute!

Det ble ingen Oslo-tur den dagen og tilfældighetene gjorde at vi kom oss hjem igjen.

Jeg var med å kjøre godsroute for faren min, mellom Hurdal - Minnesund og Hurdal - Oslo fra jeg var ferdig med gymnaset i 1942. Kom med i Mil Org og Cellelag. Det var nok ikke hver dag lastebilen hadde tålt en grundig sjekk av hva vi fraktet med oss....

Vinterstemning i Eidsvoll.

Slakting, førjulsstrid og julefeiring i etterkrigsåra i småbrukergrenda Staden i Gjerdrum

av Anne Nordli

Elverud (nærmest) og Østenga. Leira til høyre. Hvam ligger like sør for Elverud og er ikke kommet med på bildet. Blånet ligger like til venstre for Elverud. Foto fra Gjerdrum bygdebok, del 1.

Det er 6 småbruk i Staden; Elverud hvor jeg er født og oppvokst, Blånet, Hvam, Østenga, Enger og Leirenga. Alle ble skilt ut i fra Prestegården på slutten av 1800 tallet. Staden var et lite samfunn med et godt naboforhold. De samarbeidet mye og trengte noen hjelp, så var de på pletten og ga hverandre en håndstrekning. Det være seg til hverdags eller fest, i sorg eller glede.

Leirud hørte vel ikke med til Staden, men de var med i vårt benningslag og familien vanket mye hos oss.

Jeg har ikke tall på alle de karamellpuddingene, bløtkakene eller wienerbrødene min mor bakte til nabolaget, - ja, for hu hadde jo både egg og mjølk hu - så det var helt i orden.

Det første jeg kan huske fra barndommen min var alle dyra våre som jeg voks opp med. Hunder og katter som stadig fikk unger, de nyklekte kyllingene vi hadde på et av soveværelse i annen etasje, små kalver, lam, grisunger

og føll. Noe så nydelig. Jeg glemmer de aldri.

Slaktestria var ei travel tid på gårdene. Min far var og bygdeslakter, så i denne perioden var han svært travel. Det vanlige var å slakte når det begynte og bli kaldt i været, gjerne etter det første snøfallet, og det var viktig å legge slaktinga til voksende måned for da ble kjøtt og fleisk drøyere, den spedde maten vokste mer i panna og en fikk bedre spekemat. Det var vanlig å slakte både storfe, sau og kalv seinhøstes, og gris så nærme jul som mulig. På selve slaktedagen var det viktig å komme tidlig i gang og fyre under bryggerpanna, så en hadde rikelig med varmt vann til slaktingen.

Som hjelpemann var det alltid med en i fra nabolaget. Vi unga var også med og ble lært opp fra vi var små, men vi fikk ikke være til stede når dyra ble avlivet. Og det var bra, for vi var veldig glad i dyra våre. Husker vi sto inne på kjøkkenet og lyttet og når vi hørte det smalt så løp vi ut. Da sto bøtta klar til blodtappingen, og min første jobb var å røre i blodet så det ikke levret seg. Så var det innmaten som måtte tas hånd om, og dette foregikk i fjøset hvor det var varmt og adgang til vann. Denne jobben var det mamma og Karen som sto for, og vi jentene var med for å lære. Det var viktig å rekke tarmene fri for fett mens de var varme. Så ble de tømt for innhold og skyllet godt under rennende vann. Vrengt og skylt igjen. Husker det var en nøysom jobb å få tarmene skikkelig reine før de ble lagt i sodavann og senere skrappt. Ikke bare en gang, men gang på gang. Til slutt, når de var så tynne som flor, ble de lagt i eddikvann. Da var de ferdig til bruk og ble fylt opp med forskjellig slags farse til pølser. Noe fint og noe grovt.

Blodet ble brukt til blodklubb, blodpannekake og blodpudding. Dette var jo ferskmat, som måtte spises i løpet av noen dager. Innmat, grisehode, labber, ister og talg ble rensset og lagt i rennende vann. Noe av innmaten ble til innmatfarse og lungemos, mens leveren ble brukt til leverpostei og stekt til middag. Hode og labber ble kokt og det ble laget sylte og syltelabber som ble lagt i saltlake. Av slaksidene på dyra ble det laget nydelig ruller. Saltet storfetunge var også en delikatesse som ble mye brukt.

Alt dette var sammen med stekt ribbe og pølser tradisjonsmat på koldtbordet i julehøytiden og jeg har prøvd og holde på denne tradisjonen.

Ister og talg ble kvernet og kokt til smult som bl.a. ble brukt til koking av smultbakst. Husker og at de kokte såpe i bryggerhuset av talgen. Det luktet ikke godt. Tror det måtte være kaustisk soda i den oppskrifta, for det svei i øya - og jeg innbiller meg at den såpa ikke bare tok møkka av klærne - men også skinnen av finga. Ister og talgen ble også brukt til fuglemat om vinteren.

På dag nummer to skulle slaktet parteres. Vi hadde ikke frysemuligheter

den gang, så alt måtte tørrsaltes i store saltunker eller legges i saltlake. Og saltlaken skulle være så salt at et egg kunne flyte før maten ble lagt i. Det var viktig å holde øye med denne prosessen så ikke laken ble dårlig, for da måtte den kokes opp igjen ellers ble maten ødelagt.

Stensrud pølsemakeri på Kløfta hakka medister- og innmatsfarsen vår, og jeg minnes den maten hermetisert som veldig god. Ser for meg den store dunken som sto og kokte på svartovnen, og alle løve- og norgesglassa fulle av mat som ble båret ned i kjelleren. Ja, det var litt av en jobb. Minnes og da bogskinka ble tatt opp i fra saltunken. Da så vi fram til stekt flekk og duppe. Og når gauken gol om våren var det fest, for da kunne vi skjære av spekemat. Det var noe spesielt ved denne maten. Det var godt!

Så kommer vi til selve julefeiringa da. Det første jeg kan huske fra julefeiringa i Staden er et stort juletre som sto på hjemmesnekra juletre fot i storstua. Jeg er 1946 modell og like etter krigen var det ikke mye å få kjøpt. Desto mer stas var det når varene begynte å komme i butikkene igjen. Det var vel tidlig på 50 tallet, det er så vidt jeg husker det, at min far kom hjem så blid som ei sol. Han hadde fått kjøpt nydelige julekuler. 12 stykker lå sirlig i en eske oppdelt i 12 rom. Så skjøre som bare disse kulene kunne være.

Husker jeg satt så forsiktig og knytte på en ulltråd på hver kule. Jeg hadde jo bare så vidt lært å knytte, så jeg fomla vel da, og dermed så datt det ei kule i gulvet og ble knust. Da var jeg veldig ulykkelig og lei meg, men det gikk bra. Og så hadde han kjøpt et flott spir til å ha i toppen på juletreet. Da ble den gamle julestjerna, som var så brun i sølvet som kaffe, byttet ut. Men jeg har tatt vare på stjerna jeg, og den havnet hos dattera vår, Hege i fjor, så det er et kjært minne.

Likeledes husker jeg gleden når de første Jaffa appelsinene kom. De var veldig sure, men vi unga skar av toppen og dytta sukkerbiter oppi og sugde ut safta. Det var nydelig. Av frukt ellers kan jeg bare huske åkerø epler. Det tok litt tid før de små bananene kom. Jeg minnes de sa det var Canaribananer. Lite visste vi om hvor Canariøyene var den gang.

Det var stor stas når vi lille juleaften kunne pynte treet med alle de nye kulene og de hjemmelagde papirhertene, som mine eldre søsken hadde lagd. Mitt bidrag var en liten lenke i glanspapir, limt i sammen med en blanding av vann og mel. Videre kan jeg huske masse flagg og glitterlenker, og til slutt ble lysklypene med levende lys satt på. Og så var det å lukke døra og vente til morgendagen, julekvelden. Å, det var så spennende og vi gledet oss sykt.

Dagen kom og det var mye som skulle ordnes, både inn og ute, og jeg hang i hæla på far min som en stropp, redd for å gå glipp av noe. Vi var i

hagan og hentet et lite juletre, som skulle settes på grava til lille Arne gutt, veslebroren min som druknet i gårdsbrønnen som treåring. Det var før jeg ble født, men det var ei grusom ulykke som aldri ble glemt, så jeg deltok i den sorgen. I toppen på dette lille juletreet ble det festet et lite kønnband og så pyntet jeg med en liten flagglenke. Det ble brukt mye flagglenker på den tiden, sikkert for å vise glede over at det endelig var fred i Norge.

Kønnband til småfugla var og tradisjon. Disse hadde faste spikere på låven som de skulle tres ned på. Noen skulle og settes på staur rundt omkring, og foran trappene skulle det legges ned granbar, og sjølvsagt skulle gårds-plassen være måkt for snø. Ikke for det, jeg kan huske en julekveld som det bøtta ned med regn og det fantes ikke et snøfugg. Tror det var da det store leirraset gikk i Ullensaker på Lille juleaften i 1953. Det var uhyggelig og sånt en ikke glemmer, sjøl om en var lita.

I uthusa skulle alle dyra ha litt ekstra på julaften, og båser og binger skulle være nyflidd med flis og halm. Inne på kjøkkenet var det og travelt. Min mor hadde, før jeg sto opp om morgenen, satt julekakedeig - for det var viktig at julekaka var fersk - og det skulle være mye rosiner og sukati i den. Og det viktigste, det måtte ikke smake gjær. Skikkelig julebrød skulle det være.

Risengrynsgrot til riskremen og den røde sausen, laget av rå villbringbærsaft, var kokt og sto til avkjøling på benken. Hvis vi ikke skulle ha karamellpudding, for da ble den lagd et par dager i forveien. Hadde vi vært så heldig å finne multer om høsten, så kunne det være multer og kremfløte eller multekrem. Så desserten kunne variere, men julematen var ribbe, medister- og innmatskaker, og det samme i pølser, samt surkål, tyttebær og hjemmebrygget øl.

Min mor hadde Lillemor Schönberg Erken som lærerinne på Hedmarken som ung, og til jul fikk hun i oppdrag å bake julekakene hennes. Det var en ære som hun var veldig stolt av og hun bakte alltid etter Schönberg Erken. Det var liksom kokebibelen hennes det.

Til jul sto kakebokska på rekke og rad i spisskammerset, fylt opp til randen av alle slag. Ja, mamma var en ener til å bake. Hun sto ute i gangen i kulda og kjevlet de tynneste sirupsnipper og goro, fattigmann, smultringer og hjortetakk. Videre husker jeg hun bakte berlinerkranser, sandkaker, serinakaker, sandnøtter, bordstabel, kokosmakroner, kromkaker og strull, tebrød, mazariner og margposteier. Det var sikkert flere, men jeg syns dette var bra. Ja, og så var det delfiakake og sjokoladeriskaker på kjeks. Det var vel helst vi unga som lagde disse, minnes jeg. Det var stas å få være med og baka. Ja, julestria var travel, det er helt sikkert, men når vi så at a mamma begynte å skure

kjøkkengulvet om eftan, da var a ferdig til jul. Da var potetene skrelt, surkålen i koken og ribba i ovnen, og når det begynte å lukte ribbe og surkål ute, var spenningen til å ta og føle på. Da måtte vi se å komme oss inn og få stelt og pynta oss, for da var det ikke lenge før kirkeklokkene ringte jula inn. Endelig var det julekvelden, og vi var så spente. For under jule-treet lå det to store pak-

Flyfoto av Blånet (til venstre), Enger og Leirenga. Bak Blånet og Enger ser vi Høghaugen, en stor sandhaug som prestene på 1800-tallet brukte som lystlund. Foto fra Gjerdrum bygdebok, del 1.

ker som kunne være sovedukker. Jeg har ei søster, hu Berit, som er tre år eldre enn meg, og vi ønsket oss så veldig dukker som vi kunne leke med og sy klær til.

Maten smakte ikke så veldig den julekvelden, for vi ventet bare på å få åpne disse pakkene. Husker ikke om vi fikk flere pakker jeg, for det var bare de store pakkene under treet som betydde noe akkurat da. Og tru meg, vi fikk disse nydelige dukkene som vi så veldig ønsket oss, og masse klær som dem hadde klart å sy og strikke til oss i smug. Hu Ingrid, eldste søstera mi, og nabofrua Marit Klute, hadde i all hemmelighet strikket og sydd klær til disse fine tvillingene som vi kalte for Aud og Tove. Ja, det var stas, og jeg kan forsikre dere om at de fikk godt stell, og ble tatt godt vare på. Og etter hvert fikk dem mye fine klær, som vi sydde selv på den gamle sveivesymaskinen hennes mamma. Så kom det store øyeblikket, da pappa tente lysa, og vi skulle gå rundt jule-treet.

I mange år etter krigen så feiret vi jul med naboene. Karen fra Blånet var som ei bestemor for oss unga, så hun var selvskreven. Og så var det naboene våre fra Hvam og av og til andre også, så vi var mange rundt bordet og det ble en stor ring rundt jule-treet, og selv om vi var små så kunne vi flere av julesangene, i hvert fall første verset. Vi sang mye hjemme.

Kvelden ble avsluttet med julens kaker, nyseparert håndpisket kremfløte og hermetiserte plommer – og vi var alle glade og fornøyde etter en veldig, veldig hyggelig julekveld.

I romjula ble det arrangert juletreffester og da måtte det smøres fine smørbrød, som skulle settes på felles julebord. Blakken ble spent til kurvsleden og så dro vi av sted. Berit og jeg satt i rommet bak med hvert vårt smørbrød- og kakefat. Husker vi var på Sørum, hos Dagny og Martin Sørum, i romjula. Der var det stor juletreffest i mange år.

Søndagsskolen hadde og juletreffest i Prestegården. Det var Hegdal som var sogneprest den gangen og prestefrua ledet søndagsskolen. Så hver søndag løp vi over jordet for å delta der, og fikk jeg stemple kortene eller klistre inn gullstjernene, så var det stor stas.

Husker jeg syns det var så fint i storstua i Prestegarden, for de hadde malt brannsmuren med palmer og brune mennesker, og det var jo litt ukjent for oss unga nedi Staden. Tror motiv var fra Madagaskar hvor de hadde vært misjonærer før de kom til Gjerdrum. Synd at denne flotte prestegårdsbygningen ble revet. Den var stor, hvit og flott der den lå, på den høyeste toppen over Staden.

Saniteten hadde også juletreffest. Den ble holdt på Solle Bad, og der var det mange fremmende unger, sikkert fra hele bygda, så da var det godt å ha fanget hennes mamma til å begynne med. Videre var det juletreffest på Solheimskolen, hvor vi unga i østbygda gikk. Det var lærer Solvang som ønsket velkommen til en julepyntet storskole. I småskolen var det frøken Meyer som regjerte og hun hadde kokt kakao og kaffe til bespisning av medbrakte smørbrød og kaker.

Julebukker var og en populær tradisjon da vi var små. Vi unga lagde masker av papp og malte de med vannfarger, og så gikk vi julebukk i nabolaget og hadde det veldig moro. Vi kjørte spark eller kjelke, hvis det var føre til det. Voksne kunne og gå julebukk og det kunne bli mye spell ut av det. Ofte kom de kjørende med hest og slede. De var utkledd, og etter hvert som julebukkmaskene kom i handelen, var det vanskelig å finne ut hvem de var. Men det var en artig tradisjon som nå er utdødd.

I jula hadde vi fri, så da ble det mye uteaktiviteter. Vi gikk både på ski og skøyter. De milde vintrene nå for tida gjør at Leireelva ikke lenger fryser til is, men da vi var unge, gikk vi på skøyter på den blanke elveisen. Når det ble for mye snø brukte vi gårdsbrønna. Vi hadde stor gårdsbrønn på delet mellom Elverud og Blånet. (I denne brønnen var det karus og det var der jeg begynte min fiskekariere med en rognkjepp påknytt et lite snøre og ei bøyd knappenål med en liten meitemark som agn). Videre hadde vi prestgårdsbrønn og brønnen på Gjerdrum meieri, men den ble skjært opp til isblokker utpå vinteren. Og disse blokkene ble lagret i sagflisus på meieriet og brukt

til avkjøling. Det var mye og tungt arbeid å få vekk all snøen i fra skøytebanene våre, men vi var mange, så det gikk, og det var moro å stå på skøyter.

Jeg hadde velbrukte skruskøyter som datt av i svinga, så da var det fram med nøkkelen og få en av de større unga til å hjelpe meg og skru de på igjen. Berit og de større unga hadde lengdeløpsskøyter som de spente på seg med reimer, så de var litt mere avanserte. Ski var ynglingssporten min fra jeg var ganske lita. Lenge før jeg begynte på skolen. Jeg hadde noen små grå trepinner med lærgamaser, som hadde ei reim over støvelen. De smurte jeg med en voksklump eller et stearinlys, så det gikk fort i bakka.

Før de ødela hele Staden med planering, var det jo bakker og høye topper over alt, og der laga vi unga ski- og akebakker, både med og uten hopp. På andre siden av elva hadde Kløftagutta snekra store hopp og de brukte den bratte lia ned mot elva som unnarenne. Der satte vi utfor. Det var så bratt at vi nesten mistet pusten når vi nådde elveisen og kjørte opp igjen i midthagan vår. Minnes en av dissa gutta slengte ut når jeg kom kjørende på disse små stubba mine, «Der kommer hu som er født med ski på beina», så de mobba den gangen også.

Men så var det denna julekvelden da, som jeg fikk nye ski av broren min. Blanklakkerte kjøpeski, med ordentlige bindinger. Og så fikk jeg nye bek-sømstøvler, med saueskinnspeles inni av mamma og pappa. Jeg var så glad, så det ble ei lang natt før jeg kunne ut å prøve dette utstyret. Blånettoppen var vel den bratteste bakken vi hadde nedi Staden, så der trakk jeg opp, bare 5 år gammel. Hu Bella, nyfoundlenderen vår, var med meg som alltid, men da kjørte jeg i fra a. Det var skara og gnistrende føre, og de nye skia var polerte og glatte under, så det måtte jo gå galt. Jeg visste ikke ordet av det før jeg kjørte over Klutevegen, og inn i storgangstrappa hjemme, og skia brakk på første turen. Glemmer det aldri. Jeg gråt og gråt, mye av dagen, tror jeg. Da kom broren min opp på rommet mitt, trøstet meg, og så sa han - «Du skal få nye ski av meg når butikken åpner, du Anne.» Det er et av mange fine minner jeg har etter'n Leif, bror min.

Ja, jeg har mange fine minner fra gamledager i Staden. Dette var noen av dem og det har vært hyggelig å rote i de gamle grå for og minnes denne tiden - over 65 år tilbake i tid.

Dette er et innlegg jeg holdt på Adventsmøtet i Bygdekvinnelaget og på Frisklivssentralen før jul i fjor. Det er skrevet sånn som jeg prater, så ta det for det det er.

Alle veier førte til Dal

- en ny bok av Tom Jøran Bauer

Boken forteller om Dals mangfoldige historie fra Hovedbanens åpning i 1854 frem til dagen i dag.

Dals glanstid som knutepunkt for Sørbygda i Eidsvoll, deler av Mogreina, Nannestad og Fenstad i Nes beskrives i detalj. Man blir kjent med jernbanen, de to hotellene, alle butikkene, fabrikkene, verkstedene, bakeriene, slakteriene, kioskene, kafeene, bensinstasjonene og drosjesentralen – det meste av dette er borte i dag. Veibyging, skole, musikkorps, idrett og kristenliv omtales. Likeså menneskene som bodde på stedet, ikke minst de mange originalene.

Ni feriekolonier

Feriekoloniene satte sitt preg på Dal. Visste du at fra omkring 1920 og frem til 1980-tallet var det hele ni feriekolonier på Dal? Gjennom årene har tusener av oslobarn vært på sommerferieopphold her.

Festplass for hele Romerike

Skjermertopp på Dal minnes av mange som den store festplassen på Romerike etter krigen og til langt ut på 1950-tallet. Dit valfartet folk fra store deler av Østlandet for å se kjente og kjære artister fra hovedstadens revy- og underholdningsmiljø. Særs populært var det når Scala Trio spilte opp til dans.

Militærtrafikk og motorsport

Også forvarets nærvær var påtakelig. For Trandum og Sessvollmoen var det Dal stasjon som ble brukt. Motorsporten satte også sitt preg på stedet. På 1970- og 80-tallet var Hellestadsetta en viktig arena for motocross-kjøring i Norge.

Dalfolk forteller

Boken på 446 sider bygger for en stor del på intervjuer og dalsfolks egne bilder. Den selges hos bokhandlere i Eidsvoll, på Jessheim og på Historielagets hus i Skedsmo. Ta eventuelt kontakt med forfatteren på mobil 45 04 94 76.

Tur til Tsjekkia 19.-26.5.2020

Tur til Praha og det østlige Tsjekkia

Yngve Leonhardsen fra Auli i Nes, nå bosatt i Dresden, der han driver reisebyrået Elbelandtours. I samarbeid med Romerike Historielag arrangerer han turer med fokus på historie og kultur. Om vårens tur til Tsjekkia skriver han:

Slott, hager, trearkitektur og musikk 19.05 - 26.05. 2020

Fra den vakre universitets- og katedralbyen Olomouc foretar vi utflukter til spennende reisemål i en region som er ukjent for mange, men som er rik på europeisk arkitektur, historie og kulturlandskap. Det blir omvisning i slott, hageanlegg og på friluftsmuseum. Vi tar også for oss Praha-våren i 1968 og kommunistregimets fall for tretti år siden, samt folks levkår og landets rolle i Europa i dag. Grip sjansen og bli med på tur til Tsjekkia!

Dag 1: Oslo Gardermoen - Praha: 10:00 -12:00. Transfer med egen buss til sentralstasjonen og tog derfra til Olomouc (toget tar to timer. Lunsj ombord). Innsjekk på sentralt og rolig beliggende hotell.

Olomouc har 100 000 innbyggere og et koselig og veldig godt bevart sentrum. Under oppholdet går den årlige festivalen "Dvořáks Olomouc" av stabelen, og det blir anledning på kveldstid til å oppleve mye fin klassisk musikk.

Dag 2: Byvandring med Yngve gjennom universitets- og katedralbyen Olomouc, som har spilt en viktig rolle i sentraleuropeisk historie, forbi Europas største "pes-

tsøyle" og andre severdigheter. Omvisning i erkebispepalasset. Lunsj og utflukt til et slott i nærheten, og omvisning i den vakre "engelske" parken. Stedet har også et rikholdige vognmuseum.

Dag 3: Utflukt til verdensarvstedet Kroměříš, og besøk i det gedigne sommerslottet som tilhørte erkebiskopene av Olomouc. De styrtrike "kirke-fyrstene" anla i sin tid to enestående hage- og parkanlegg som fortsatt er bevart, og som vi også skal se.

Dag 4: Utflukt til friluftsmuseet i Rožnov, øst for Olomouc. Dette er Tsjekkias største folkemuseum, med masse trearkitektur fra både bymiljø og landsbygd, samt en rekke tekniske kulturminner. På returen besøker vi en kjent barokk pilegrimskirke.

Dag 5: Utflukt til småbyen Slavkov, bedre kjent som Austerlitz. Her vant Napoleon sin største militære seier. Omvisning i det praktfulle slottet som var Napoleons hovedkvarter. Anledning også til å se den militærhistoriske utstillingen.

Dag 6: Utsjekk og tidlig avreise mot Praha. Underveis stopper vi i den godt bevarte byen Litomyšl. Her blir det omvisning i verdensarv-slottet som i følge UNESCO er et "ideal-eksempel på et adelig renessanseslott i Europa".

Etter innsjekk på hotellet i Praha legger vi ut på en gåtur på sporet av Praha-våren i 1968 og de politiske omveltningene høsten 1989. Alexander Dubček og Václav Havel var sentrale aktører, og vi skal se litt nærmere på nettopp deres rolle i landets historie.

Dag 7: I dag tar vi for oss Prahas høydepunkter til fots og med trikk: det astronomiske uret, kruttårnet, Karlsbroen, borg høyden og andre severdigheter.

Dag 8: Før transfer ut til flyplassen får vi besøk på bussen av en lokal guide som underveis vil fortelle litt om Prahas utvikling de siste årene, om levekår og hva folk er opptatt av i den tsjekkiske hovedstaden. Det blir litt om skole, arbeidsliv, trykdeordninger og annet i det landet som økonomisk sett gjør det best av de tidligere såkalte "østblokklandene".

Praha - Oslo Gardermoen 12:30 - 14:30.

Pris: 11950 kr per person i dobbeltrom. Enkeltromstill: 1650 kr. Prisen inkluderer:

Fly t/r Oslo Gardermoen - Praha

7 overnattinger på trestjerners hotell

7 lunsjer og 7 middager inkl. drikke

All transport, inngang og omvisninger i henhold til program (med oversettelse)

Kart over Tsjekkia og reiseruta

Påmelding til Jan Erik Horgen innen 10.01.2020:

jahorgen@gmail.com, 99460856, 63909131

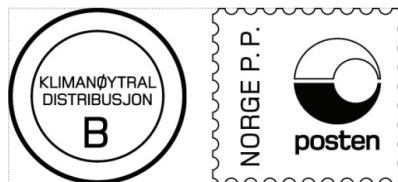
Vi som kjenner Yngve, veit at han er en kunnskapsrik og dyktig reiseleder, som gir oss mye informasjon og ordner reisa på beste måte. Benytt denne enestående muligheten til å bli kjent med et interessant land i Sentral-Europa!

Fullt program står på Romerike Historielags nettside: www.historielag.no

Jan Erik Horgen

Avsender:

Romerike Historielag
Postboks 175
2021 Skedsmokorset

Skytilen i jubileumsåret 2020

Vi arbeider nå med en bok om Romerike Historielags første 100 år. Dette betyr mye arbeid for enkelte i Skytilenredaksjonen. Derfor kommer det bare to utgaver av Skytilen i 2020. Det blir ett nummer på våren og ett julenummer. Samtidig blir utseende og størrelse forandret. Vi håper at dette vil falle i smak. Se også hjemmesiden og Facebooksiden vår.

Ha en fin førjulstid!

Tom O. Halvorsen

